

Hessede perekonna mälestustahvli avamine Paides 18. augustil 2006

Kirjaniku ja Nobeli kirjanduspreemina laureaadi Hermann Hesse perekonna ajalugu Paides algab tema vanaisast Carl Hermann Hessest.

C. H. Hesse sündis 16. veebruaril **1802** Tartus. Tema kahest eesnimest kasutati tegelikult ühte – Hermann, seega Hermann Hesse nagu ka tema kuulus kirjanikust lapselaps. Olles omandanud meditsiinidoktori kutse ja täiendanud end välismaal, andis ta 17. mail **1830** nõusoleku tulla Paidesse kreisiarstiks.

Selleaegne Paide kreisiarst Christopher Rinne oli haige, põdes malaariat. Dr. Rinne muide omas samuti maja Pikal tänaval, Hessede majast järgmist, enne Vainu tänava ristmikku. On teada, et ta omandas selle maja 1792. aastal, hiljem, millalgi 1830-tel või 40-tel ostis selle maja ka üks Hesse, nimelt vasksepp **Carl Diedrich Hesse**, kellest kahjuks ei ole teada, kuidas ta oli seotud C. H. Hessega. Dr Rinnele kuulus muide ka praegune “Kalevite Kodu” maja, mille ta 1804. aastal oli aga müünud August Wilhelm Hupelile.

Huvitav, et Pikk tänav oli üldse arstidega seotud olnud, praeguse Pikk 13-15 krundid oli 1784. aastal omandanud tolaaegne kreisikirurg David Alexander (ja kui veel seostega edasi minna, siis nii David Alexandrile kui hiljem Dr. Rinnele kuulus ka hilisem Seidelbergi trükikoja maja, mis asus Pärnu ja Väike-Aia nurgal, seal kus praegu asub Paide infotahvel).

C. H. Hesse aga tegutses niisiis Paides alates 1830. aastast olles siis kreisiarsti asetäitja. Ilmselt sel ajal ei olnud ta veel ostnud maja siin Pikal tänaval. Näib, et millalgi enne Pikal tänaval maja ostmist (kus tol ajal olid krundid ühed linna kallimatest), omas ta krunti nr 125 ehk praegust Veski 12 (varasem Paide vallamaja).

Olles siin kolm aastat tegutsenud dr Rinne asetäitjana, nimetati C. H. Hesse alates 9. jaanuarist **1833** Paide kreisiarstiks. Umbes pool aastat hiljem, 27. juulil **1834** ostis ta 2000 rubla eest (võrdluseks: Veski tn krunt maksis näiteks 300 rbl) krundi number 42, mis kandis hiljem numbrit 28 ehk siis praeguse Pikk 4 krundi. Ilmselt krundi omandamisega seotud formaalsuste tõttu on omandamise aastaks hilisemates dokumentides märgitud 17. jaanuar **1835**.

Sel ajal asus krundil puust madal elumaja, mis ulatus praeguse teeni Pikk 2 ja Pikk 4 vahel ning peaaegu kuni praeguse Pikk 4 maja viimaste akendeni (krundi laius Pika tänava ääres oli 44 m). Maja asus kohe praeguse kõnnitee ääres, selle taga oli suur aed, mis ulatus kuni Rüütli tänavani. Maja tagumises osas oli sammastele toetuv veranda. Monika Hunnius on C. H. Hessest ja tolaaegsest Paide elust jutustavas raamatus “Minu on Hermann” kirjeldanud maja nii:

“Ühel linna tänavaist asus vana maakonnatohtri maja. Seal elas minu onu Hermann Hesse. Maja oli madal, kõrge kivikatusega, kollase õlivärviga võõbatud seinte ja valgete aknalaudadega. Lai madal kivitrepp viis tänavalt majja. Hoone oli pikliku kujuga, avar ja suure verandaga [maja taga]. Katus toetus valgetele puusammastele [maja taga] ning seda varjas hiigelsuur kastanipuu [ka siin kastanipuu].

Verandalt sai astuda otse aeda. ... Aed oli nagu lillemeri. Seal õitsesid roosid, lilliad, kassinaerid, magusalt lõhnavad lillhersed ... Aed koos lehtlate, loendamatute marjapõõsaste ja köögiviljapeenarde, muruplatside ning viljapuudega ulatus kaugemale [Rüütli tänavani]. Väike park vanade pärnade, kuuskede ja vahtratega ääristas aia tagumist külge. Kõrge laudtara eraldas aia tänavast. Elumaja oli vana ja seda oli aia roheluses raske märgata: seinte kollast värvi oli maha pesnud vihm ja pleegitanud päike. Kivitrepp, millel minu lapsejalg nii sageli muretult astus, oli kulunud. Onu maja on praegugi [1921] alles, seisab peaaegu muutumatuna ehk veel pikka aega ...” (lk 11-13)

Samas raamatus kirjeldatakse ka kuidas Pärnu poolt tulles majani jõuti:

“[tulles Pärnu poolt] Teine suur hetk oli Paide kirikutorni nägemine silmapiiril. Vaatepiilt vallandas kõrvulukustava rõõmuhõiske ... Nüüd jõudsime sillale [Reopalu] ja vanker veeres kolinal üle munakividega kaetud puhaste tänavate.

Postikella helin kutsus inimesed akendele. Kõikjal oli näha armsaid tuttavaid ja rõõmsalt tervitavaid nägusid. Sõitsime üle turuplatsi ning möödusime naabrist, vanaproua Laursonist [praeguse Pikk 2 kohal asunud pikk puumaja], kes kudumistööga akna all oma tavalisel kohal istudes meid sõbralikult üle prilliraamide vaadates tervitas. Ja nüüd meie reisvanker peatub. Me valgume naerdes ja valjusti hõigeldes kitsast uksest välja. Majarahvas võtab meid trepil vastu.” (lk 20)

Maja, milles Hessede pere elas, oli ehitatud vähem kui 100 aastat enne selle omandamist dr.Hesse poolt. Veel 1740. a kaardil on see krunt tühi, kuid juba 1785. a kaardil on siia märgitud maja. Selle algne omanik oli kreisilinn Paide esimeseks linnapeaks peetud kaupmees Joseph Meckin. Aastal 1794 omandas maja krahv Ernst Magnus Mellin, seejärel von Payküll. C.H.Hesse ostis 1834. aastal maja toleaegselt kohtuvanemalt Georg Reinhold Raasiilt. Seega oli tegu ilmselt Paides üsna esinduslikuks peetud majaga.

Siit maja trepilt avanes vaade turuplatsile ja kirikule nagu Monika Hunnius kirjeldab: *“Istume onuga kivitrepil ja vaatame üle rohtukasvanud turuplatsi kiriku poole.” (lk 55)*

Ka kirikuga oli dr. Hessel tugev side, teda on kirjeldatud sügavalt uskliku ent elurõõmsa inimesena. Kui 1786. aastal valmissaanud kirik põles 1845. aastal, siis määrati selle taastamiseks viieliikmeline komisjon, mida muide juhtis tollane kirikuõpetaja Carl Gotthard Hammerbeck, kes 10 aastat varem, 1835. aastal oli asutanud Pärnu tänavale Paide esimese eestikeelse kooli, mille juurde on samuti pandud mälestussammas. Sellesse kiriku taastamise komisjoni kuulus ka dr. Hesse. Kui **1848.** aastal kiriku taastamistööd valmis said, siis ilutses selle otsas uus, paksult ülekullatud rist, mille olid kinkinud kirikule dr. Hesse ja tollane kohtuvanem, hilisem linnapea Silsky (kelle maja asus praeguse Keskväljak 10 aadressil – praegu mh apteek). Hessede perekond suhtles muide tihedalt ka selleaegse köster-organisti Alexander Daniel Kappeliga (kelle naine oli ilmselt Hessede sugulane), kellest võrsus tuntud helilooja Johannes Kappel.

C. H. Hesse oli linnas tunnustatud kreisiarst aga samuti ka aktiivne ühiskonnategelane, kelle eestvedamisel taaselustati Paide vanim selts, 1796. aastal asutatud Kodanike Klubi ehk Bürgermusse. Teda kui tõeliselt värvikat isiksust on Monika Hunnius kirjeldanud nii:

“Tollase elu keskpunktiks oli ja jäi onu Hermann. Teda peeti omapäraseks ja ta oli seda. Kasvult mitte väga suur, elavaloomuline, tugeva ja liikuva kerega. Temas oli sädet. Ilusat nägu raamisid kõrgevalged lokid ja sealt vaatasid vastu läbitungiva pilguga naervad silmad. Kõige meelsamini töötas onu Hermann aias. Onu Hermannil iseloomustas rõõmsameelsus, üliõpilaslik üleemeelikus ja kaasakiskuv huumorimeel, mis tulid ka kiriklikel koosolemistel esile ja mis pahandasid väga vagatsejaid. Onu Hermann oli teoinimene, ilma pikemalt mõtlemata pani ta käe küge, kus aga sai aidata. Nii mõnigi kord tuli ta visiitidelt - ta oli maakonnatohter - tagasi haigega vankris. "Me peame ta terveks ravima", sõnas ta oma perele, "ta on pere toitja. Kodus ei ole tal võimalik ennast ravida, surra ta aga ei tohi, see ei tule kõne allagi!" Talle oli ükskõik, kas haigus oli nakkav, põetamine raske või kerge. Onu Hermann oli tihti jämegi, teda ärritasid seltskondlikud kombed. "Mis see siis olgu, kniks siin ja kummardus seal! Ma olen doktor Hesse Paidest, ja see on kõik!" Ükskord jõudis ta visiidilt tagasi lõuna ajaks. Lauale oli tõstetud suur aurav supitirin. Kui söögipalve oli loetud, tõusis onu püsti, võttis supitirina ja astus sellega toast välja. Uksel pöördus ta ringi ja kohmas keeletuks jäänud perekonnale: "Täna peate rahulduma ühe käiguga." Ta kandis aurava tirina üle tänava oma vaeste patsientide majja.

Haigetega käitus onu tihti väga kategooriliselt, ta ei teinud pikka juttu ja haiged pidid pimesi kuuletuma. Just talupoegadega suhtles ta kirjeldamatu originaalsusega. Kuna tal oli alati kiire ning ta oli loomult äge, juhtus, et ta mõnel talumehel vale hamba välja tõmbas. Kui tohter Hesse oma eksimust märkas, surus ta patsiendi hädakisast hoolimata tooli tagasi ning tõmbas vaatamata metsikule vastupanule ka teise hamba välja. Ühele külamehele, kes ei lasknud end läbi vaadata, virutas ta tugeva kõrvakiilu." Kas sa nüüd kuulad mind, mu poeg?" küsis ta selle peale äärmiselt leebelt ja talumees püsis rahulikult paigal nagu lambatall. Ta oli särav kirurg, ta tegi julgelt ka kõige primitiivsemates oludes operatsioone. Uutest teaduslikest avastustest doktor Hesse eriti ei hoolinud. "Ma olen külatohter, mitte mingi õpetatud tähtis nina!" teatas ta rõõmsalt. "Mida olen õppinud, seda jätkub mulle veel kauaks ajaks."

Oma välimusest hoolis doktor Hesse vähe. Näiteks ei kandnud ta naise kurvastuseks kunagi

lipsu. Aegamööda loobus ta isegi kraedest, kuna need takistasid teda aiatöödel. Kui onu ostis heeringa, siis tõi ta selle paberisse mässimata koju, pöidla ja nimetissõrmega kala peast kinni hoides. Onu Hermann ei tundnud jälestust ega õudu. Kreisitohtrina pidi ta leitud surnukehade puhul tegema kindlaks surma põhjuse. Nii juhtus, et talvel toodi majja väikeste laste surnukehasid. Uurimiseks pidi kõvaskülmunud koolnu kõigepealt üles sulatama. Selleks pani ta laiba sooja ahju najale püsti. Öövaikus oli kuulda lartsatust, kui väike surnu üles sulas ja ahju kõrvale kokku kukkus. Kui keegi meist julges seepeale öudustundest rääkida, siis ägestus onu väga. Ta ei saanud sellest aru.”

On teada, et siinsamas Pikal tänaval asus kunagi ka haigla, ühes uurimustöös on märgitud, et see asus praeguse Pikk 34 kohal, kus tõepoolest on kaartide järgi maja asunud 19. sajandi esimesel poolel. Huvitav, et arhiiviandmete järgi omandas või võttis kasutusse selle maja **1846.** aastal dr. Hesse, võibolla just seetõttu, et seal asus haigla. Haigla kolis 10. septembril **1873.** aastal Väike-Aia tänavale, kus varem oli tegutsenud orbudekodu. Ka see maja ei ole enam alles, kuid tema asukoht oli praeguse lammutatava katlamaja vastas üle uue Kitsa tänava pikenduse, Pärdi sünnikodu tähistava kivi lähedal. Ilmselt just seetõttu, et haigla asus hiljem Väike-Aia tänaval ning tuginedes ühele „Hermanni” raamatu lausele „*Ta kandis aurava tirina üle tänava oma vaeste patsientide majja*”, esitati paaris 1986. a artiklis arvamust, et Hessede maja asus Väike-Aia tänaval. Arhiiviandmed ning „Hermanni” raamatu kirjeldus majast seda arvamust siiski ei kinnita. Mitte ühegi maja omanikuks Väike-Aia tänaval ei ole arhiivis asuvates majatoimikutes märgitud dr. Hesse. Lisaks, nagu märgitud, asus varem, Dr Hesse aktiivsema tegevuse perioodil, haigla Pikal tänaval. Pealegi ei pruugi tsiteeritud lause viidata haiglale vaid kõigest dr. Hesse patsientide kodule Pikal tänaval.

Kindlasti tuleks märkida ka seda, et Paides on sündinud 2. juulil **1847** ka dr Hesse poeg ja kirjanik Hermann Hesse isa **Johannes Hesse**, kes elas siin 11 aastat. Johannes sai algõpetuse muide Paide algkoolis, kus ühe 1986. aastal ilmunud, Helle Luhti artikli kohaselt oli kuni 1856. aastani õpetajaks dr. Hesse vend **Alexander Daniel Hesse**.

Johannes Hesse asus peale Paidet õppima Tallinna Toomkooli, mille lõpetas 1865. aastal, seejärel lõpetas 1868. aastal misjonäride õppeasutuse Baselis, teenis misjonärina Indias, kus oli sündinud tema naine, kirjanik Hesse ema ja asus lõpuks koos temaga, oma abikaasaga elama Saksamaale, Calwi linna, kus **1877.** aastal sündis ka kirjanik Hermann Hesse (surnud 1962).

C. H. Hesse tegutses Paide kreisiarstina kuni 11. juulini **1885** ja suri sellesamas majas 8. novembril **1896.**

Kaks aastat varem oli ta maja kinkinud oma tütrele Jennyle, kes müüs maja 8. oktoobril **1897** Prääma mõisnik von Rentelnile, nüüd juba 4000 rubla eest (ehk siis kaks korda kallimalt kui dr. Hesse selle rohkem kui 50 aasta eest oli ostnud).

Pärast maja müüki lahkus Hessede perekond Paidest. Monika Hunnius kirjeldab seda nii:

“Järgmisel hommikul vara seisid postihobused ukse ees ... seisime veel kord kivitrepil. Ronisime postitõlda, hobused hakkasid liikuma ja tõld veeres aisakella helinal üle turuplatsi. Käänakul, kust oli maja veel näha, keerasin end ümber. Nägin maja viimast korda oma elus – pleekinudkollane, väike ja viltu vajunud.” (lk 191)

1903. aastal omandas maja kooliõpetaja Andreas Luik, pärast tema surma **1914.** aastal jäi maja lõpuks tema tütrele Edith Greenbergile.

Maja lammutati **1950.** aastatel kui see oli juba väga lagunenenud ja selle asemele ehitati praegune kolmekordne elumaja.

C. H. Hesse on seega Paide jaoks oluline. Tema ise ja tema pere on olnud tihedalt seotud Paide eluga ja andnud selle koha jaoks ka enda olulise panuse. Lisaks ei ole just palju tuntud nimesid, kelle juured on sedavõrd sügavalt Paides nagu on Nobeli kirjanduspreemia laureaadi Hermann Hesse nimi. Paide jaoks on oluline ka see, et ainuke ilukirjanduslik raamat, mis räägib elust kreisilinn Paides on kirjutatud just Hessede perekonnast. Nii saame me pildi toleaeegsest elust Paides just Hessede silme läbi.

Neil põhjustel on ka see mälestustahvel kujundatud veidi raamatu sarnaselt. Ehkki Hessede maja pole enam alles, asub selle loodenurgas nüüd mälestustahvel, mis loodetavasti mitte üksnes ei tuletata meelde olulisi asju meie linna jaoks vaid toob seda vaatama ka külalisi. Ja loodetavasti ei jää see ainsaks kultuuriajalooliselt olulisi kohti tähistavaks tahvliks Paide vanalinnas.